

Ellada Məmməd qızı Balayeva,
Bakı Dövlət Universitetinin Redaksiya-nəşriyyat
işı kafedrasının dissertantı
elicka7260@mail.ru

**ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN RƏHBƏRLİYİ DÖVRÜNDƏ
“ELM” NƏŞRİYYATININ İNKİŞAFI
(1970-1980-ci illər)**

Xülasə: *Məqalədə ulu öndər Heydər Əliyevin sovet hakimiyyəti zamanı Azərbaycana rəhbərliyi dövründə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının “Elm” nəşriyyatının fəaliyyəti araşdırılır. Burada qeyd olunur ki, 1970-1980-ci illərdə həmin nəşriyyatın inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda məqalədə həmin dövrdə “Elm” nəşriyyatında hazırlanmış bir sıra çap məhsulları, o cümlədən ayrı-ayrı elm sahələrinə dair nəşr olunmuş nəşrlər barədə məlumat verilir.*

Açar sözlər: *Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi dövrü, Elmlər Akademiyası, “Elm” nəşriyyatı, elmi-tədqiqat, elmi ədəbiyyat, monoqrafiya.*

XX əsrdə Azərbaycan elmi çox sürətlə inkişaf etmişdir. Heydər Əliyevin Azərbaycana ilk dəfə rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illər isə bu cəhətdən xüsusilə seçilir. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının ən çox inkişaf etdiyi dövr bu dahi şəxsiyyətin hakimiyyəti illərinə təsadüf edir. Bu dövrdə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Heydər Əliyevin böyük təşkilatçılıq istedadı nəticəsində dünyada şöhrət qazanmış, özünün kadr potensialını yaratmış, maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmişdir. Heydər Əliyevin özünün qeyd etdiyi kimi, akademiyanın əlli ilinin yarısından çoxu onun həyatı, rəhbərliyi ilə bağlı olmuşdur.

1970-1980-ci illərdə məhz Heydər Əliyevin səyləri nəticəsində Azərbaycanda elmi işçilərin sayı artır, alimlərin yetişməsinə xüsusi diqqət verilirdi. Bu dövrdə respublikamızda 258 elmlər doktoru, 2677 elmlər namizədi hazırlanmışdı. Elmlər Akademiyasının 56 həqiqi üzvü və 71 müxbir üzvü var idi. 123 elmi idarə və 17 ali məktəbin kafedralarında 22 min elmi əməkdaş, o cümlədən 900-dən çox elmlər doktoru və 8 mindən çox elmlər namizədi çalışırdı.

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən “Elm” nəşriyyatı da bu dövrdə eyni tempə inkişaf edirdi. Məlum olduğu kimi, 1970-

1980-ci illərdə kitab sektorunun müxtəlif sahələrində ixtisaslaşan müəssisələr yaradılmışdı. Belə ki, dərsliklərin və digər tədris-pedaqoji ədəbiyyatın nəşri ilə əsasən “Maarif” nəşriyyatı, bədii əsərlərin nəşri ilə “Azərnəşr” və “Yazıçı” nəşriyyatları, uşaq və gənclər üçün ədəbiyyatın nəşri ilə “Gənclik” nəşriyyatı, plakat, fotoalbom, incəsənətə dair əsərlərin nəşri ilə “İşıq” nəşriyyatı, elmi əsərlərin nəşri ilə isə “Elm” nəşriyyatı məşğul olurdu.

Elmi-nəzəri mənbələrdə vurğulandığı kimi, elmi ədəbiyyatda elmi və texniki nailiyyətlər, ixtiralar, mülahizələr, nəzəriyyələr, müxtəlif elmi prinsiplər, metodlar, görüşlər, elmi tədqiqatların və eksperimentlərin metodikası və s. öz əksini tapır. Elmin inkişaf səviyyəsi, istiqaməti, tədqiqatların mövzusu və əldə edilən nəticələr elmi ədəbiyyatda verilir. Habelə elmi ədəbiyyatda elmin qarşısında duran vəzifələr, işlənmiş və işlənməyən, tədqiq olunmağa ehtiyacı olan problemlər və s. öz əksini tapır.

Qeyd etmək lazımdır ki, elmi ədəbiyyat kitab tipləri içərisində mühüm yer tutur və tarixən ilkin yaranmışdır. Kitabın bütün başqa tiplərinin mövzusu, məzmunu, səviyyəsi və xarakteri elmi ədəbiyyatın vəziyyəti ilə müəyyənləşir.

Mütəxəssislər elmi ədəbiyyatı əsasən iki qrupa bölmək: nəzəri və təcrübi (eksperimental). Təcrübi əsərlərdə tədqiqatın metodikası, təcrübi-konstruktor tədqiqatları, onların nəticələri, təhlili və qiymətləndirilməsi öz əksini tapır. Texnika sahəsində təcrübi xarakterli əsərlərin əksəriyyətini təcrübi-konstruktor tədqiqatları təşkil edir. Nəzəri xarakterli əsərlərdə bir çox tədqiqatların, müşahidələrin və təcrübi işlərin nəticələri ümumiləşdirilir. Bu nəticələr, elmi yeniliklər əsasında yeni qanunlar və qanunauyğunluqlar, prinsiplər, nəzəriyyələr, görüşlər və s. yaradılır. Həmin nəzəri tədqiqatlardan alınmış elmi nəticələr elmin, texnikanın və istehsalın inkişafında müstəsna rol oynayır.

Sovet hakimiyyəti illərində aparılmış statistik göstəricilərə əsasən, 1940-1971-ci illərdə Sovet İttifaqında nəşr edilmiş çap məhsulunun 13%-i elmi ədəbiyyatın payına düşür. Elmi ədəbiyyatın əsas hissəsini monoqrafiyalar, elmi məcmuələr, alimlərin müxtəlif səpkili əsərləri və s. təşkil edir. Məsələn, həmin dövrdə SSRİ-də elmi-tədqiqat ədəbiyyatı üzrə 100 min adda nəşr 380 milyon nüsxə ümumi tirajla buraxılmışdır. 1971-ci ildə 6436 adda elmi-tədqiqat xarakterli kitab 18,6 milyon nüsxə ümumi tirajla nəşr edilmişdir. Hər bir kitabın orta tirajı 2,9 min nüsxə olmuşdur. 1965-ci illə müqayisədə elmi ədəbiyyatın sayı 31,2%, tirajı 62,8% artmışdı.

Bu illərdə elmi-tədqiqat ədəbiyyatının əsas hissəsini dəqiq və təbiət elmləri üzrə nəşrlər təşkil edirdi. Ümumi çap məhsulunun 27,4 %-i, ad etibarı ilə 25,1%-i, tiraj etibarı ilə 30,6%-i dəqiq və təbii elmlərinin payına düşürdü.

1971-ci ildə elmi-texniki ədəbiyyatın nəşri də əhəmiyyətli dərəcədə artmışdı. Həmin il 1188 adda 2,3 milyon nüsxə ümumi tirajla elmi-texniki kitab

çapdan buraxılmışdır ki, bu ümumi çap məhsulunun ad etibarı ilə 18,5, tiraj etibarı ilə isə 12,6 %-ni təşkil edirdi. 1965-ci ilə müqayisədə isə belə əsərlər ad etibarı ilə 1,6 dəfə, tiraj etibarı ilə 1,8 dəfə artmışdı. Elmi-texniki ədəbiyyatın nəşri 1970-ci ilə müqayisədə 1971-ci ildə ad və tiraj etibarı ilə 10,5 % artmışdı.

1970-1980-ci illərdə Azərbaycanda da kitabçılıq işi xeyli inkişaf etmişdi. Belə ki, həmin dövrdə respublikamızda hər il müxtəlif elm və bilik sahələri üzrə 1300-1400 adda 13-14 milyon nüsxədən çox kitab və kitabça nəşr edilirdi.

Onu da qeyd edək ki, bu dövrdə respublikamızda kitab nəşrinin ad və tiraj üzrə inkişaf dinamikası, sabit olmamış, eləcə də kitab çapının dil əhatəsi müxtəlif olmuşdur. Məsələn, 1980-ci ildə respublikamızda çap olunan 1226 adda 11 milyon 778 min 500 nüsxə kitabın 793 adda 9 milyon 411 min 400 nüsxəsi Azərbaycan dilində, 395 adda 2 milyon 243 min 900 nüsxəsi rus dilində, 26 adda 75 min 200 nüsxəsi mürttəfiq respublikalarda yaşayan digər xalqların dillərində, 12 adda 48 min nüsxəsi isə xarici ölkə xalqlarının dillərində buraxılmışdır. Bu çap məhsulunun nəşrində “Elm” nəşriyyatının da özünəməxsus payı olmuşdur.

Həmin dövrdə respublikamızda elmi ədəbiyyatın buraxılışı sahəsində “Elm” nəşriyyatının fəaliyyəti xeyli genişlənmişdi. Bu dövrdə ictimai-siyasi nəzəriyyələr, fəlsəfə, tarix və dünya iqtisadiyyatının və s. sahələrin, problemlərin öyrənilməsi çoxsaylı elmi-tədqiqat xarakterli kitabların meydana gəlməsinə, nəşr edilib yayılmasına təsir göstərmişdi. Məsələn, “Elm” nəşriyyatı 1980-ci illərdə “Azərbaycan SSR-də milli gəlirin təkrar istehsalının texnika və proporsiyaları” (1982), F.H.Abbasovun “Azərbaycan SSR-in kənd yerlərində əmək ehtiyatlarından istifadənin sosial-iqtisadi məsələləri” (1982), T.M.Mirzəyevin “Naxçıvan MSSR-in əmək ehtiyatları və onlardan səmərəli istifadə məsələləri” (1983), İ.Nəbiyevin “Təbii sərvətlər və istehsal” (1983), Z.Məmmədovun “Bəhmənyarın fəlsəfəsi” (1983), A.Şükürovun “Müasir dövrün qlobal ekoloji və demoqrafik problemlərinin sosial-fəlsəfi mahiyyəti” (1984) və s. kimi elmi-tədqiqat əsərlərini çapdan buraxmışdı.

XX əsrin 80-ci illərində “Elm” nəşriyyatının çap məhsulları arasında arxeologiya, etnoqrafiya, ateizm və s. elmlər üzrə elmi-tədqiqat əsərləri, monoqrafiyalar da mühüm yer tutmuşdur. Məsələn, H.A.Quliyevin “Azərbaycanda ailə məişətinin bəzi məsələləri” (1986), M.X.Meybullayevin “İctimai əmək məhsuldarlığı və əhalinin real gəlirləri” (1986), Ş.M.Muradov və F.H.Abbasovun “Müasir mərhələdə demoqrafiya siyasəti” (1986) və s. kimi kitablar bu baxımdan diqqəti daha çox cəlb edir.

“Elm” nəşriyyatında buraxılan bir sıra kitablar xalqımızın tarixinə, elm və əmək qəhrəmanlarına, adlı-sanlı şəxslərə həsr edilmişdi. Məsələn, 1987-ci ildə Fəzlullah Rəşidəddinin “Oğuznamə” (rus dilində) 1988-ci ildə İbrahim Əfəndi

Peçevinin “Tarix” (rus dilində), 1989-cu ildə isə Yesai Həsən Cəlalyanın “Alban ölkəsinin qısa tarixi (1702-1722)” (rus və Azərbaycan dillərində) kimi mühüm tarix əsərləri çap edilmişdir.

Həmin dövrdə “Elm” nəşriyyatı elmi kitablarla yanaşı, bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığa dair bir sıra əsərlərin, eləcə də rus və müttəfiq respublikalarda yaşayan xalqların ədəbiyyatından tərcümələrin nəşrinə də ciddi diqqət yetirirdi.

“Elm” nəşriyyatının 1982-ci ildən buraxmağa başladığı “Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası” seriyası klassik ədəbi irsimizin öyrənilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu seriyanın cildləri təkcə sahə mütəxəssisləri arasında deyil, eyni zamanda geniş oxucu kütləsi arasında da böyük maraq doğurmuşdu. Məsələn, Yusif Vəzir Çəmənizəminlinin, Cəlil Məmmədquluzadənin “Elm” nəşriyyatında çap olunmuş üç cildlikləri akademik nəşr prinsiplərinə bir qədər uyğun hazırlanmış, əlyazma nüsxələr və əvvəlki nəşrlərlə müqayisəli izahlar verilmişdir.

Respublikamızda kitab nəşrinin inkişafında Azərbaycan KP və Azərbaycan Nazirlər Sovetinin 1982-ci ilin avqustunda qəbul olunmuş “Kitab nəşri işini təkmilləşdirmək, poliqrafiyanın və kitab ticarətinin maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək tədbirləri haqqında” qərarının böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Qərarla qeyd edilirdi ki, kitabların, digər çap məhsullarının buraxılışı artmış və nəşr keyfiyyəti yüksəlmişdir. Mühüm rəsmi sənədlərin, dərsliklərin, məlumat ədəbiyyatının, dünya və rus klassiklərinin əsərlərinin nəşri genişlənmişdir.

Qərarla Azərbaycan SSR Dövlət Nəşriyyat, Poliqrafiya Komitəsinə, habelə respublikanın digər əlaqədar müəssisə və orqanlarına bir vəzifə olaraq tapşırılmışdı: “Nəşriyyatların, mətbəələrin və kitab ticarəti müəssisələrinin fəaliyyətinə rəhbərliyi yaxşılaşdırınlar, onların işini kollektivlərdə plan və əmək intizamının möhkəmləndirilməsinə, əmək yarışının daha da genişləndirilməsinə yönəlsinlər. Dövlətnəşrkomun bütün bölmələrində siyasi tərbiyə işini gücləndirsinlər, hər bir kollektivdə sağlam mənəvi-psixoloji şərait, nöqsanlara və səhvlərə qarşı barışmazlıq şəraiti yaradılmasına nail olsunlar”.

Qərarla eləcə də kitab nəşrinin ad, tiraj, məzmun və bədii tərtibat səviyyəsini yüksəltmək sahəsindəki vəzifələrlə yanaşı, nəşriyyat və poliqrafiya müəssisələrinin ixtisaslı kadrlarla təmin olunması sahəsində də konkret vəzifələr irəli sürülmüşdü. Kadr hazırlığını respublikamızda yoluna qoymaqla bərabər, hər il Sovet İttifaqının digər şəhərlərinin ali məktəblərinə poliqrafiya ixtisası üzrə müsabiqədənkənar qəbulu daha da genişləndirmək vacib hesab edilmişdir.

Bundan başqa, həmin qərarla müxtəlif elm sahələri üzrə kitabların nəşrinin daha da yaxşılaşdırılması, nəşriyyat, kitab ticarəti və poliqrafiya sənayesində maddi-texniki bazanın daha da möhkəmləndirilməsi, işçilərin maddi, mənzil-

məişət şəraitinin yüksəldilməsi və digər vacib məsələlər də irəli sürülmüşdü. Bu qərar respublikamızda kitab nəşrinin inkişafı sahəsində böyük perspektivlər açdı. Məsələn, cəmi 4 il sonra – 1984-cü ildə respublikada 1337 adda 15 milyon 563 min 800 nüsxə kitabın buraxılması bunu bir daha sübut edir.

Ümumiyyətlə, 1970-1980-ci illərdə “Elm” nəşriyyatında buraxılan kitabların tematik təhlili göstərir ki, bu müəssisə öz planının mövzu və məzmun dolğunluğuna, tip, növ, çeşid rəngarəngliyinə, bədii tərtibata və poliqrafik icraya, keyfiyyət və kəmiyyət tənəsüblüyünə ciddi fikir vermişdir. Buraxılan kitabların başlıca hissəsi elmin, texnikanın, sənayenin, kənd təsərrüfatının, ətraf mühitin, atmosferin, kibernetikanın, insan amilinin və s. müxtəlif problemlərinə həsr olunmuşdur.

Onu da vurğulamalıyıq ki, respublikamız müstəqilliyi dövründə – 1993-cü ilin ortalarında xalqın tələbi ilə yenidən hakimiyyətə gələn ulu öndər Heydər Əliyev həmin zamandan başlayaraq dövlət səviyyəsində Elmlər Akademiyasına xüsusi diqqət və qayğı göstərmişdir. Bu da Akademiyanın nəşriyyatçılıq fəaliyyətini yenidən qurmağa imkan vermişdir. Nəşriyyat və poliqrafiya ilə bağlı təşkilatlar “Elm” Redaksiya, Nəşriyyat və Poliqrafiya Mərkəzində birləşdirilmiş və yaxın illər üçün AMEA-nın nəşr siyasəti müəyyən edilmişdir.

Akademiyada Azərbaycanın çoxəsrlik tarixinə, çoxsahəli iqtisadiyyatına, Azərbaycan xalqının mədəniyyətinin tarixinə, dil və ədəbiyyatımızın, ictimai-fəlsəfi fikrimizin, elm və incəsənətimizin zəngin irsinə aid çoxşaxəli tədqiqatlar aparılmış və dəyərli əsərlər nəşr etdirilmişdir.

Vaxtilə AMEA-nın alimləri ilə görüşərkən Heydər Əliyev deyirdi: “Elmlər Akademiyası Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyətidir. 1945-ci ildə bu akademiyanı yaradan alimlər çox böyük şücaət göstərmişlər. Ötən dövrdə bu akademiyanın çərçivəsində Azərbaycan elmi çox inkişaf etmişdir... Əmin ola bilərsiniz ki, Elmlər Akademiyası da, institutlar da fəaliyyət göstərəcəklər və biz buna imkan yaradacağıq. Azərbaycanın elmi inkişaf etməlidir. Universitetlər, ali məktəblər də inkişaf etməlidir... Biz isə bu sahəyə hər cür kömək edəcəyik və mədəniyyətimiz, elmimiz, o cümlədən, təhsilimiz, sosial sahənin bütün başqa istiqamətləri inkişaf edəcəkdir”.

Ulu öndərin vurğuladığı kimi, hazırda Azərbaycan Respublikasında elmin bütün sahələrinə dair fundamental, ümumiləşdirici əsərlər Milli Elmlər Akademiyasının “Elm” nəşriyyatı tərəfindən nəşr edilir. “Elm” nəşriyyatı yalnız ayrı-ayrı elm sahələrinin inkişafına deyil, həm də bütövlükdə ölkəmizdə kitab nəşrinin yüksəlişinə əhəmiyyətli töhfələr verir.

Ədəbiyyat

1. Aslan, K. Azərbaycanda nəşriyyat işinin aktual problemləri: Elmi məqalə //Kitabxanaşünaslıq və informasiya: Elmi-nəzəri və praktiki jurnal.- 2014.- №1(13).- S.31-43.
2. Aslan, K. Nəşriyyat işi və redaktə məsələləri: Dərs vəsaiti /K.Aslan, Ş.Tahirqızı, N.Mehrəliyeva.- Bakı: "Müəllim" nəşriyyatı, 2018.- 384 s.
3. Birillik Azərbaycan kitabıyyatı: 1985.- Bakı: Azərbaycan Kitab Palatası, 1986.- 242 s.
4. Birillik Azərbaycan kitabıyyatı: 1987.- Bakı: Azərbaycan Kitab Palatası, 1988.- 226 s.
5. Birillik Azərbaycan kitabıyyatı: 1971.- Bakı: Azərbaycan Kitab Palatası, 1972.- 246 s.
6. Həsənov, H.B. Azərbaycan kitabının inkişaf mərhələləri.- Bakı: Azərnəşr, 1989.- 254 s.
7. Xələfov, A. Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi: Monoqrafiya /Elmi red. Tamella Musayeva; Red. Knyaz Aslan.– Bakı: Azərnəşr, 2006.- 312 s.

Development of the publishing house "Elm" during the leadership of national leader Heydar Aliyev (1970s-1980s)

Summary: *The article examines the activities of the publishing house "Elm" ("Science") of the Azerbaijan Academy of Sciences during the leadership of national leader Heydar Aliyev during the period of Soviet power. It is noted here that in the 1970-1980s a number of measures were taken to determine the directions for the development of this publishing house and improve its material and technical base. At the same time, the article provides information on a number of printed publications of the Elm publishing house in the specified period, including in certain areas of science.*

Key words: *period of Heydar Aliyev's rule in Azerbaijan, Azerbaijan Academy of Sciences, "Elm" ("Science") publishing house, scientific research, scientific literature, monograph.*

Развитие издательства «Элм» в период руководства общенационального лидера Гейдара Алиева (1970-е-1980-е годы)

Резюме: *В статье исследуется деятельность издательства «Элм» («Наука») Академии наук Азербайджана в период руководства общенационального лидера Гейдара Алиева в период советской власти. Здесь отмечается, что в 1970-1980-х годах был проведен ряд мероприятий по определению направлений развития этого издательства и совершенствованию его материально-технической базы. В то же время в статье приводится информация о ряде печатных изданий издательства «Элм» в указанный период, в том числе по отдельным областям науки.*

Ключевые слова: *период правления Гейдара Алиева в Азербайджане, Академия наук Азербайджана, издательство «Элм» («Наука»), научные исследования, научная литература, монография.*